

De noodtoestand als regel

Cyberkritische reflecties over de openbare ruimte

*M. Schuilenburg**

'We must promote a more entrepreneurial approach: one that encourages people to be proactive, not reactive, and to behave less like bureaucrats and more like venture capitalists; one that does not wait for threats to emerge and be 'validated' but rather anticipates them before they appear and develops new capabilities to dissuade and deter them.'

Donald Rumsfeld, U.S. Secretary of Defense

'De grote ontdekking van de twintigste eeuw was de techniek van het uitgestelde oordeel,' stelde de Engelse filosoof Bertrand Russell ooit. Nu veronderstelt de eenentwintigste eeuw, de eeuw waarin technologische media voor het eerst op grootschalige wijze in ons bestaan doordringen, een andere techniek. Niet meer de opschorting staat centraal, maar het andere uiterste, dat van de 'directheid' en 'onmiddellijkheid'. Hoe lang duurt het nog voordat alle voorwerpen waarvan we dagelijks gebruikmaken, met elkaar zijn verbonden en ogenblikkelijk met elkaar communiceren door middel van globale netwerken? RFID-chips die een unieke identificatiecode uitzenden worden door Japanse fabrikanten in de kleding van leerlingen van basisscholen verwerkt. Die chip kan op afstand worden gelezen; onmiddellijk wordt gezien waar iemand uithangt. De verwerking van smartchips in producten blijft niet tot kleding beperkt, ook onze etenswaren zijn aan de beurt. Uit een toekomststudie van TNO Telecom komt het beeld naar voren van diepvriesmaaltijden die in contact treden met keukenapparaten, die op hun beurt weer informatie doorgeven aan de fabrikant van de pizza, de oven, en de supermarkt. Het lijkt geen twijfel dat bankbiljetten en mobiele telefoons volgen. In een oogopslag kan worden gezien waar(aan) we ons geld

* De auteur is als universitair docent verbonden aan de sectie criminologie van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Vrije Universiteit te Amsterdam. Hij dankt de volgende vrienden en collega's voor hun kritisch commentaar: Gustaaf Biezeveld, Henk van de Bunt, Bob Hoogenboom, Alex de Jong, Henk Oosterling en Juriaan Simonis.

uitgeven. Uiteindelijk communiceert alles en iedereen met behulp van netwerken die met elkaar in verbinding staan.

Dit artikel gaat over het internet en, meer in algemene zin, over de invloed van communicatie en informatietechnologieën (ICT) op de strafrechtelijke handhaving. Mijn stelling is dat nieuwe media de handhaving zo hebben veranderd dat er een permanente noodtoestand is ontstaan. In een noodtoestand kunnen snel en doeltreffend bevoegdheden worden ingezet op het gebied van de openbare orde en veiligheid. Dat zijn bevoegdheden die te maken hebben met het voorkomen van een verstoring van een ordelijk verloop in de publieke ruimte omdat er een direct dreigend gevaar voor anderen bestaat. Nu waren op het eerste gezicht altijd al media onlosmakelijk met de strafrechtelijke praktijk verbonden. Rond het strafrechtelijk bedrijf werken journalisten voor kranten, tijdschriften en programma's als *Peter R. de Vries* en *Opsporing verzocht*. Maar het begrip media betekent veel meer dan alleen de pers. Hoe definiëren we media en, meer specifiek, hoe definiëren we het strafrecht? Voor Marshall McLuhan waren media technologische verwijdingen of, zoals hij dat in *Understanding media* (1964) uitdrukte, zelfamputaties van ons lichaam. Internet, gsm's, videocamera's, satellieten, al deze media zijn voortzettingen van de functies van onze ledematen, organen en zintuigen. De komst van die media in onze maatschappij brengt effecten teweeg die een directe weerslag op de samenleving en dus ook op de strafrechtelijke handhaving hebben. Ze leidt tot belangrijke veranderingen in de schaal, het tempo en de patronen van diezelfde handhaving. Welke wisselwerking tussen de introductie van die nieuwe media en de strafrechtelijke handhaving is het gevolg? Tot welke consequenties leidt dat voor de notie van orde in de openbare ruimte? Om deze vragen te beantwoorden is een blik op de belangrijkste doorwerkingen van de media instructief. Aan de hand van een kritiek van de fundamentele veranderingen die ICT heeft meegebracht voor de strafrechtelijke handhaving, formuleer ik een kritische positie. Die kritiek houdt geen negatieve beoordeling in, integendeel, ze probeert zich middelen te verschaffen om de doorwerkingen van media op de handhaving adequaat te evalueren. Tegelijkertijd is ze zich ervan bewust dat ze altijd door diezelfde media is bemiddeld.

Netwerksamenleving

Voordat ik op de verandering van de aard en omvang van de strafrechtelijke handhaving inga, is het nodig kort stil te staan bij de huidige

globaal georiënteerde ICT-processen. Deze processen hebben een lange geschiedenis. Nieuw is de wijze waarop ze worden ondersteund door technologieën die hun sociale constructie vinden in de netwerksamenleving. De technologische basis voor de georganiseerde vorm van die netwerksamenleving is het internet. Het internet is een bijzondere verschijningsvorm van die informatietechnologie. Zijn invloed gaat volgens de Spaanse socioloog Manuel Castells verder dan de hoeveelheid mensen die er gebruik van maakt. In *The Internet Galaxy* (2001) stelt hij dat er een wereldwijd internationaal georiënteerd netwerk van grote bedrijven en organisaties is ontstaan dat afhankelijk is van communicatie en informatieprocessen. De kern van deze nieuwe economie ligt niet meer in een materiële bewerking van goederen. De economische motor is informatieel. De concurrentiekracht van bedrijven is afhankelijk van hun vermogen om elektronische informatie te creëren en te verwerken. Om het internet te begrijpen moet het worden afgezet tegen de media die eraan vooraf gingen: de telegraaf, de televisie en de computer. Het internet combineert die media zonder hen te vervangen. De telegraaf creëerde een netwerk waardoor mensen wereldwijd met elkaar communiceerden. De definitieve doorbraak van het beeld in onze maatschappij kwam tot stand door de televisie. De computer bracht een proces van digitalisering met zich waardoor alle informatie kon worden verwerkt en opgeslagen.

De geschiedenis van het internet gaat terug tot de jaren zestig van de twintigste eeuw. Het Advanced Research Projects Agency (Arpa), een onderdeel van de Amerikaanse krijgsmacht dat in 1958 werd opgericht door het ministerie van Defensie, zocht een communicatiemedium dat bleef werken als er een atoombom was gevallen en alle telefoon-, telex- en faxlijnen waren uitgevallen. In het eerste netwerk uit 1969 werden drie universiteiten en het Stanford Research Institute (SRI) verbonden. Twee jaar later waren dat er vijftien en uiteindelijk werden de computers van tweehonderd universiteiten aan elkaar gekoppeld die over en weer digitale signalen uitzonden en ontvingen. Voor een goed begrip van de schaal en duurzame stabiliteit waarop het internet nu functioneert, zijn twee andere ontwikkelingen cruciaal geweest. In de eerste plaats maakt de opmaat naar Hyper Text Markup Language (HTML) het mogelijk dat webdocumenten een eenduidige code krijgen. In de tweede plaats zorgt de applicatie die in 1990 wordt ontwikkeld door de Engelse programmeur Tim Berners-Lee, de hyperlink, ervoor dat verschillende gegevens op het internet rechtstreeks met elkaar worden verbonden. Het gevolg is dat het internet, naast dat het

een 'materiële' infrastructuur tussen verschillende netwerken is, ook een communicatiemedium wordt. Die twee kenmerken hebben geleid tot een nieuwe wijze van informatieontsluiting en kennisoverdracht in ons menselijk bestaan. Alles draait om de productie en het beheer van informatie. Deze complexe en gelaagde verandering wordt echter onvoldoende door de juridische literatuur onderkend. Zij beschouwt het internet vooral als een domein voor het plegen van strafbare feiten als kinderpornografie en het verspreiden van virussen. In deze opvatting is techniek een neutraal middel om bepaalde doelen te realiseren. Daar zijn verschillende kanttekeningen bij te plaatsen.

ICT en strafrechtelijke handhaving

Hierboven wees ik op de toegenomen betekenis van ICT en het internet op het maatschappelijk verkeer. De effecten van nieuwe ICT-toepassingen werden onlangs duidelijk toen een dronken automobilist dacht te ontkomen aan een politiecontrole op de West-Kruiskade in Rotterdam. Hij verwisselde van plaats met zijn medepassagier die niet onder invloed was. Die wisseltruc bleef niet ongemerkt. De politie kreeg een waarschuwing van de afdeling Cameratoezicht die door middel van een netwerk van camera's de auto had gevolgd. Dit voorbeeld maakt duidelijk dat nieuwe technologieën een trajectcontrole creëren waar meerdere instellingen en staatsapparaten op zijn aangesloten. Hoe lang duurt het voordat met het betalen van de boete voor het zonder rijbewijs en onder invloed rijden ook een schuld bij de Belastingdienst wordt geïnd? Wie ervan uitgaat dat ICT of het internet dus een neutraal, en op zichzelf staand, technisch middel is, hanteert daarmee een instrumentele opvatting van media. In werkelijkheid zijn technologieën nooit waarde vrij; ze hebben een eigen dynamiek. Het voorbeeld mag dan ook duidelijk maken dat ze een eigen omgeving scheppen. Dat idee wordt samengevat met de uitspraak van McLuhan: 'Medium is the message'. Voor een analyse van alle mogelijke werkingen van media zal ik me hier beperken tot die op de openbare ruimte en de vraag opwerpen naar de invloed van ICT op de strafrechtelijke handhaving van die ruimte. Welke gevolgen brengt deze nieuwe technologie met zich mee voor die handhaving en de rechtspositie van burgers? Om deze vraag te beantwoorden dienen we te beseffen dat het strafrecht geen praktijk is die zich onafhankelijk van de maatschappij ontwikkelt. Integendeel, voortdurend staat het strafrecht

onder druk van politieke, culturele en economische invloeden die zich uitstrekken tot zijn materiële en formele structuur. Aan deze oneindige rij van betekenisprocedures kan een nieuwe worden toegevoegd; die van de communicatie en informatietechnologieën. Het gevolg is een transformatie van het strafrecht die langs twee breuklijnen loopt. In de eerste plaats wordt de reikwijdte van de strafrechtelijke handhaving door nieuwe informatie- en communicatietechnologische processen zo groot dat een verschuiving waar is te nemen van de surveillance naar een pro-actief optreden.¹ Dit pro-actief optreden onderscheidt zich van de surveillance zoals die door Michel Foucault in *Surveiller et punir* (1975) is beschreven. Voor Foucault vormt de surveillance de sleutel voor controle. Deze surveillance wordt nu ondersteund door informatietechnologieën en is georganiseerd rond computernetwerken die met elkaar zijn verbonden. Er wordt geschat hoe groot de risico's van mogelijke gedragingen of, in het geval van het strafrecht, delicten zullen zijn. Verschillende overheden en ondernemingen, zoals verzekeringsmaatschappijen en letseladvocaten, maken gebruik van de kennis die deze schattingen opleveren en passen die toe. Ze implementeren haar door de inzet van ICT, die bij uitstek de verbinding legt tussen verschillende netwerken en daarmee de 'materiële' basis van dit complex vormt.

Aan de keerzijde van de strafrechtelijke handhaving, daar waar de handhaving eindigt met de oplegging en executie van een straf, vindt een tweede verandering plaats die eveneens, maar op een andere wijze, te maken heeft met de directe en onmiddellijke werking van ICT. Dit wordt duidelijk in het openbaar maken van het gedrag van personen en bedrijven op het internet. Voordat de strafzaak onder de rechter is geweest, plaatsen winkeliers al foto's van dieven op hun websites om herhaling te voorkomen. De overheid gaf daarin het 'goede' voorbeeld. Na de introductie van de euro moedigde minister Zalm de Consumentenbond aan om de namen van de bedrijven te noemen die hun prijzen disproportioneel hadden verhoogd. In zijn betekenis van communicatiemedium zal het internet aan de re-actieve zijde van het strafrecht dan ook tot een relatief nieuwe formele straf leiden: naming & shaming. Deze sanctie zal, zoals we straks zullen zien, vooral kunnen worden ingezet op het gebied van milieucriminaliteit en vormen van fraude en dan in de communicatie richting de

¹ Ik verwijs hiervoor naar nieuwe technieken als datamining (het zoeken naar relaties en patronen in databases), datawarehousing (het verzamelen, vastleggen en analyseren van gegevens), oscint (openbronnenonderzoek), enzovoort.

burgers en direct belanghebbenden zoals aandeelhouders van internationale ondernemingen. Deze twee voorbeelden laten zien dat we moeten bekijken hoe die uiterste posities van de strafrechtelijke handhaving, preventie en bestraffing, een nieuwe betekenis krijgen onder invloed van informatietechnologieën.

Nieuwe cultuur

De stelling dat nieuwe media de strafrechtelijke handhaving zo hebben veranderd dat er een blijvende noodtoestand is ontstaan, wordt aannemelijker wanneer we de operationalisering van de huidige handhaving in ogenschouw nemen. Deze loopt via computernetwerken die met elkaar zijn verbonden. Deze 'materiële' infrastructuur leidt tot een set nieuwe regels en een ander concept van veiligheid. Ze is gebaseerd op een nieuwe cultuur: een cultuur van informatie, een cultuur van virtualiteit, een cultuur van risico. Door ICT als een medium van interactieve verbinding in de handhaving van strafbare overtredingen te implementeren werkt het strafrecht al voordat er een strafbaar feit is begaan. Ofschoon van strafbepalingen ook een preventieve werking uitgaat, kan deze preventie nu op een andere wijze worden ingezet: vanuit andere gezichtspunten en gericht op andere effecten. De bestuurlijke ophouding en het preventief fouilleren anticiperen daar al op. Die maatregelen blijven echter nog beperkt tot aanwijsbare gebieden en een beperkte tijdsduur. De effecten van de nieuwe cultuur worden expliciet als we kijken naar de inbedding van de openbare ruimte in technologische media en de implementering van die informatietechnologieën in het staatsapparaat van de politie. De openbare ruimte wordt 24 uur per dag, zeven dagen in de week, bewaakt door verschillende media. Dat wordt vooral duidelijk in het uitgebreide netwerk van videocamera's. De inzet van camera's in bepaalde gebieden is al zeer omvangrijk en intensief. Niet alleen doordat het aantal ruimtes waar ze worden geplaatst in een zeer korte tijd enorm is toegenomen, maar vooral door de productieve effecten ervan: ze construeren een nieuwe vorm van individualiteit of, beter gezegd, een virtuele identiteit die ook bij de afwezigheid van het individu in de openbare ruimte blijft doorwerken. De schaalvergroting van het gebruik van camera's wordt voor het eerst duidelijk in Engeland waar in de jaren negentig systemen als Closed Circuit Television (CCTV) gebieden als het metronet in Londen met een

netwerk van duizenden camera's bedekken. Dit systeem maakt het mogelijk alle handelingen op de stations in één oogopslag te overzien. CCTV wordt in 1998 opgevolgd door het programma *Mandrake*. Dit nieuwe systeem koppelt gezichten aan databanken met foto's van recidivisten waardoor binnen zestig seconden vijftien miljoen mensen kunnen worden vergeleken. Om dit te realiseren hanteert *Mandrake* vier unieke meetpunten: wenkbrauw, kin en de beide jukbeenderen. In toenemende mate wordt daarbij gebruikgemaakt van agressie-detectoren die, voordat er daadwerkelijk sprake is van een overtreding, registreren of een persoon zenuwachtige gemoedsbewegingen vertoont die erop wijzen dat hij snel is geneigd geweld te gebruiken. Systemen die ertoe leiden dat het sociale gedrag wordt gejuridificeerd, gaan steeds verder in hun toepassing. In 2006 treedt in Chicago een geavanceerd systeem in werking van camera's die de politie alarmeren als een persoon doelloos op straat rondjes loopt of te lang rondhangt bij een openbaar gebouw. Slenteren is dan definitief over.

Deze vorm van handhaving, die zich in korte tijd heeft uitgestrekt tot openbare ruimten als winkelgebieden, probleemwijken, casino's en parkeergarages, en waaraan steeds meer de betekenis van 'slim' in plaats van 'beter' wordt toegekend, leidt ertoe dat de opsporing zich niet meer uitstrekt over gepleegde feiten, maar zich richt op de informatievergaring over personen. Is niet alles en iedereen een potentiële informatiedrager? Zonder het te weten zijn we onze eigen informanten geworden. Ook u bent ingeschreven in het informantenregister van de politie. Zo bezien is het gebruik van cameratoezicht verlegd van een repressieve toepassing (in de vorm van bewijsmateriaal bestaande uit vastgelegde beelden) naar een preventieve of, beter gezegd, pro-actieve praktijk. Het doel blijft mogelijke overtredingen door burgers te voorkomen. Echter niet meer de bestrijding van het uitgaansgeweld – de oorspronkelijke doelstelling – is richtinggevend, maar het voorkomen van ieder gedrag dat als overlast zou kunnen worden ervaren door gebruikers van de openbare ruimte. Naast personen worden dan ook in toenemende mate bedrijven het doelwit van deze informatieverzameling. In bepaalde staten van de Verenigde Staten worden camera's in fabrieken geplaatst om de uitstoot van emissies zonder onderbreking op het internet weer te geven. Zo moest het bedrijf Ashland Oil in de staat Ohio videocamera's in de controlekamer installeren zodat de politie de mate van de verontreiniging kon blijven monitoren.

De techniek van de pro-actieve handhaving is minder fysiek dan die

van de surveillance. Haar geweld is vormloos. De middelen zijn technologischer van aard. Ze wekken de indruk direct aangesloten te zijn op de feitelijke werkelijkheid en ze veronderstellen een algemene transparantie. Een ideaal model voor de toepassing van die informatie- en communicatietechnologieën door middel van de verbinding tussen verschillende netwerken is het politieapparaat. In *Policing the risk society* (1997) van Ericson en Haggerty wordt geanalyseerd hoe de infrastructuur van het computernetwerk het bindende element van de politie is geworden. Deze infrastructuur heeft dat staatsapparaat in bezit genomen. Computer-Aided Dispatch (CAD) systemen, waarbij in politiewagens oproepen, berichten, signalementen en profielen niet meer over de radio worden doorgegeven, maar in beeld verschijnen, maken de controle steeds informatiever omdat gegevens tussen verschillende diensten zoals de Belastingdienst, de sociale dienst en de verkeerspolitie voortdurend worden uitgewisseld. Het gevolg van dit voortdurend uitwisselen en opslaan van gegevens in verschillende netwerken is een vroegtijdiger opsporing en een toename van het aantal willekeurige controles. 'What we are doing is a proactive patrol (...) go out in residential areas (...) and just write down anything suspicious', zegt een politieman in *Policing the risk society*. Omdat informatie altijd om meer informatie vraagt, wordt alles onder- en doorzocht. 'They investigate everything, every possible thing, they investigate (...) they can't get anybody to make a decision, so it just gets recorded'. Volgens Ericson en Haggerty functioneert de computerterminal in de patrouillewagen daarmee als een 'tijd-en-bewegingsstudie' die nooit stopt. Er schuilt geen boodschap in deze handhaving; ze heeft geen onmiddellijke betekenis omdat het voorkomen van ieder mogelijk dreigend gevaar voor de verstoring van de openbare orde haar kenmerkt. Anders gezegd, de handhaving van de openbare orde is haar dominante norm.

Vanuit dit ICT-perspectief zou ik willen stellen dat er geen duidelijke figuur van de verdenking meer bestaat zodra feit (*factum*) en recht (*ius*) door elkaar gaan lopen. Dit komt doordat het rechtssubject steeds minder als het 'positief algemene' van het recht wordt beschouwd waaraan de daartoe noodzakelijke rechtsbescherming is verbonden. Het eenentwintigste-eeuwse subject is een drager van risicokenmerken: een doorlopend risico in de openbare ruimte. Daarom wordt het in zijn onberekenbare aard, in zijn ongekende virtualiteit, begrepen. Het virtuele staat dan voor een veelheid aan gedragingen die zich op verschillende wijze kan actualiseren. Op deze wijze verta-

len systemen als Computerised Face Recognition bepaalde intensiteiten of emoties in het gezicht naar mogelijk gedrag dat de openbare orde in gevaar kan brengen. De instrumentele uitoefening van deze 'informele' handhaving blijkt vergaande consequenties te hebben voor de vrijheidssfeer van de burgers, aangezien bij al deze wijzigingen de 'formele' strafrechtelijke werkelijkheid nauwelijks is mee veranderd. Het gevolg is dat het onderscheid tussen burger en verdachte steeds minder scherp wordt. De beschermende lading van het rechts-subject wordt door de huidige waarheidsvinding verder uitgehold.

Straffen in het hier en nu

In hoeverre heeft de opkomst van 'direct' en 'ogenblikkelijk' werkende computernetwerken als het internet ook kwalitatieve gevolgen voor de straf? Heeft de overheid nog wel een monopolie op de straf? De doorslaggevende betekenis van ICT heeft een doorbraak in de oplegging van de straf tot gevolg, die meer moet worden gezocht in de voorbeelden van het elektronisch toezicht en de verbanning van personen van bepaalde gebieden of uitsluiting van activiteiten door het gebruik van technologische identificatiemiddelen, dan in de elektronische inning van boetes door het Centraal Justitieel Incasso Bureau (CJIB). Dat leidt ertoe dat personen die veroordeeld zijn voor delicten als 'winkel-diefstal' of 'dronken rijden' de toegang worden ontzegd tot elektronische buurten als winkelgebieden en snelwegen. Het elektronisch toezicht en de verbanning laten zien dat de straf zich steeds meer afspeelt binnen het perspectief van de reële tijd, dat wil zeggen in het hier en nu, *hic et nunc*, en minder in de toekomst, zoals dat nog het geval is bij de gevangenisstraf. In het gevangeniswezen wordt in 'een principe van relatieve continuïteit' de delinquent door een opeenvolgende reeks van instellingen als de gevangenis en de reclassering gecontroleerd en gedisciplineerd. De uitkomst van de onmiddellijkheid van het internet, en in het verlengde daarvan het idee van transparantie, maakt het mogelijk dat een persoon of bedrijf, lang voordat de rechter zich over de kwestie heeft gebogen, al wordt 'bestraft'. Dat iemand wordt genoemd, of diegene het heeft gedaan of niet, heeft zijn werkelijkheidseffecten. Voor supermarktconcern Ahold leidde dat tot de publieke straf van koersdalingen, imagoschade en een forse daling van de verkoop van levensmiddelen. In analogie van 'Medium is the message' kan men zeggen 'Naming is shaming'. In toenemende mate

zal deze mogelijkheid leiden tot een relatief nieuwe formele strafsanc-
tie: *naming & shaming*. Nu al kan de strafrechter samen met een
hoofdstraf zoals gevangenisstraf of een geldboete deze bijkomende
straf opleggen (artikel 9 van het Wetboek van Strafrecht en artikel 7
van de Wet op de Economische Delicten). De innovatie is echter gele-
gen in het gebruik van het internet in zijn applicatie van wereldwijd
communicatiemedium. Dit instrument van 'noemen en verdoemen',
waarbij een overheidsorgaan of een overheidstaken uitvoerende
dienst het verweten gedrag alsmede de overtreder openlijk bekend-
maakt via een massamedium, wordt in landen als de Verenigde Staten,
Australië en Engeland op verschillende terreinen toegepast. De toe-
passingen op het gebied van de fraude en milieucriminaliteit springen
het meest in het oog. Zo plaatste de *Environment agency (EA)* in
Engeland en Wales in 1999 een *Hall of shame* op het internet met een
lijst van bedrijven die het jaar daarvoor waren veroordeeld voor de
vervuiling van het milieu. De lijst vermeldde de naam van het bedrijf,
de sector waarin het werkzaam was en het totaal aantal boetes dat de
onderneming aan de staat moest betalen. Tevens werden in grafieken
de vijf grootste vervuilers getoond.

Het feit dat vergrijp en straf op elkaar worden afgestemd door de
introductie van ICT en het internet, is het gevolg van een aantal ont-
wikkelingen. In de eerste plaats voltrekt de witte- en groeneboorden-
criminaliteit zich in een wereldeconomie die, vertakt volgens mondia-
le informatie- en communicatieprocessen, zich niets aantrekt van ter-
ritoriale jurisdicties van nationale staten. Dat roept de vraag op naar
de effectiviteit van de straf op het moment dat een rechtspersoon,
zowel juridisch als feitelijk, niet kan worden veroordeeld tot een
gevangenisstraf en de hoogte van de op te leggen boete geen afschrik-
kende werking vormt voor multinationals als Ahold of Shell.

In de tweede plaats vergroeit de publieke bekendmaking van de straf
steeds meer met de gerechtelijke praktijk. Openbaarheid, en daarmee
de bevestiging van de norm, is een onlosmakelijke eigenschap van
iedere strafoplegging. Onbetwistbaar speelt de schrijvende en filmen-
de pers daarbij nog steeds een doorslaggevende rol. Die bevestiging
van de norm door het algemeen bekendmaken van de sanctie met als
doel burgers en belanghebbenden zo goed mogelijk te informeren
over de afdoening van strafzaken, kan echter ook op andere wijze
plaatsvinden. Ahold kan worden verplicht op de openingspagina van
zijn internetsite de transactie met het Openbaar Ministerie te plaat-
sen, met daarbij de maatregelen die het bedrijf heeft getroffen om

herhaling van de fraude met de boekhouding te voorkomen. Een andere mogelijkheid is het sturen van een e-mail naar haar aandeelhouders, waarin de transactie bekend wordt gemaakt en toegelicht. Samenvattend komt deze ontwikkeling hierop neer dat, naast een verandering in schaal- en wijze van handhaving, ICT en het internet ook een elektronische ruimte bieden waarin de handhaving haar definitieve gestalte krijgt. Vanuit dat oogpunt moeten we opnieuw nadenken over de effecten op de plek die daar deel van uitmaakt: de openbare ruimte.

Virtuele ruimte

Door die exponentiële groei aan digitaal en virtueel gegevensverkeer en overeenkomstige communicatiepatronen is de openbare ruimte sinds Thorbecke complexer en dynamischer geworden. Ze is uitgebreid met een andere ruimte. De fysieke, openbare ruimte ligt namelijk in een virtuele ruimte die op computernetwerken is gebaseerd. Die ruimte bestaat niet in lichamelijke of fysieke zin, maar heeft wel een onmiddellijk effect op ons gedrag in de openbare ruimte. Deze virtuele ruimte, die niet louter een middel is voor het doorgeven van de informatie, grijpt diep in op de wijze waarop we waarnemen of, beter gezegd, voor waar nemen. We doorkruisen met onze gsm's en i-pods die ruimte met de snelheid van het internet. Hieruit volgt dat de openbare ruimte niet meer waarde vrij of neutraal is. De openbare ruimte kan niet meer worden begrepen vanuit het onderscheid tussen een private en publieke ruimte, tussen een binnen en buiten. Voortaan moeten we de virtuele ruimte benaderen als de verborgen matrix van de openbare ruimte waarin we ons ophouden, waarbij aan de invloed van het internet en die van de communicatie en informatietechnologieën een andere inzet, en niet minder dan een publieke inzet, kan worden toegevoegd. We zijn namelijk getuige van een nieuwe omgeving in ons leven die haar invloed laat gelden en een eigen vanzelfsprekendheid of normaliteit oproept. Maar het punt waar het hier om gaat, is de ondergraving van het onderscheid tussen de strafrechtelijke handhaving en de handhaving van de openbare orde. Is het immers verwonderlijk dat, vanuit de geschetste ICT-processen die de strafrechtelijke handhaving steeds fijnmaziger hebben getechnologiseerd en alom aanwezig hebben gemaakt, een begrip als de openbare orde geen situatiegebonden notie meer is, maar als de heersende

norm de handhaving binnendringt? Door de inzet van die informatie- en communicatietechnologieën, en in het bijzonder het internet, eist de overheid haar aanspraak op de openbare ruimte weer op. Op welke wijze kunnen we die toestand, waarin het gaat om handelingen of gebeurtenissen die mogelijk negatieve effecten op de openbare orde teweegbrengen, evalueren? Aan de hand van welk juridisch concept kunnen we deze situatie opvatten? Het onderscheid tussen het gebied waarop de officier van justitie zeggenschap uitoefent, de strafrechtelijke handhaving van de rechtsorde, en het terrein waarop de burgemeester verantwoordelijk is, de handhaving van de openbare orde, heeft geen zeggingskracht meer. Nu deed deze kunstmatige scheiding al geen recht aan de huidige situatie. Hennekens toont in de *Handhaving van de openbare orde* (1990) aan dat iedere verstoring van de openbare orde gepaard gaat met het plegen van strafbare feiten. Door het begaan van strafbare feiten kan en zal volgens Hennekens in een groot deel van de gevallen de openbare orde in gedrang komen. Als we zijn these radicaliseren vanuit een ICT-perspectief waarin computernetwerken een hele reeks van bijbehorende totaal nieuwe omgevingen creëren, is ieder virtueel gevaar voor of elke bedreiging van de openbare orde tot een te handhaven norm verheven. Alleen in dit licht kunnen we begrijpen dat we in een permanente noodtoestand verkeren. Niet het strafbaar feit op zich brengt de openbare orde in gevaar, maar de effecten die het openbare leven kan ondervinden door alle nog niet geactualiseerde handelingen van burgers en bedrijven. Van een ernstige vrees voor een oproerige beweging, ramp of zwaar ongeval hoeft geen sprake meer te zijn. Voortdurend nieuwe maatregelen worden getroffen om, zoals Van Eck in *De bevoegdheden van de politie in verband met de handhaving van de openbare orde* (1967) schrijft, 'ieder gedrag (curs. MS) dat de normale gang van het maatschappelijk leven op een bepaalde plaats en onder gegeven omstandigheden verstoort', te voorkomen. Deze maatregelen worden ondersteund en mogelijk gemaakt door de onstuitbare ontwikkeling van ICT. Of om het op zijn krachtigst te formuleren; de technologische media die de verstoring van de orde in de openbare ruimte willen voorkomen, creëren de noodtoestand. Ze legitimeren zichzelf omdat ze impliciet een beroep doen op een toestand die zij zelf teweegbrengen. Omdat in deze op veiligheid georiënteerde situatie, die wordt gekenmerkt door een hang naar voorspelbaarheid en een reductie van risico's, de gevaren van meer belang worden geacht dan het bewijs van de feiten, komt de burger in een andere verhouding tegenover de overheid te staan. De normale toestand onder-

scheidt zich niet van de noodtoestand. Vandaag de dag zijn we beland in een noodtoestand die regel is geworden. Dat wijst op een fundamentele crisis van recht en maatschappij. Nood breekt geen wet meer, nood is wet.

Literatuur

Agamben, G.

Ausnahmezustand (Homo Sacer II.1)

Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 2004

Castells, M.

The internet galaxy; reflections on the internet

New York, Business and Society, Oxford University Press, 2001

Ericson, R.V., K.D. Haggerty

Policing the risk society

Toronto, University of Toronto Press, 1997

Eck, D. van

De bevoegdheden van de politie in verband met de handhaving van de openbare orde

Tijdschrift voor de politie, 1967

Foucault, M.

Discipline, toezicht en straf; de geboorte van de gevangenis

Groningen, Historische Uitgeverij, 1989

Hennekens, H.Ph.J.A.M.

Handhaving van de openbare orde; taken en bevoegdheden van de burgemeester

Den Haag, Vuga Uitgeverij, 1990

McLuhan, M.

Mens en media

Utrecht, Ambo, 1967

Mulder, A.

Over mediatheorie; taal, beeld, geluid, gedrag

Rotterdam, V2_/Nai Uitgevers, 2004

Oosterling, H.

Radicale middelmatigheid

Amsterdam, Boom, 2000

Piret, J.M.

Veiligheid en rechtsstatelijkheid;

rechtsfilosofische en ideeën-historische beschouwingen

Delikt en delinkwent, 30e jrg., nr. 1, 2000